

На чым заснавана дзяржаўнасць Беларусі?

Першая частка кнігі "Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII — пачатку XXI ст." нядаўна была выдадзена [Нацыянальнай акадэміяй навук Беларусі](#), а яе прэзентацыя адбылася днямі ў [Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Я. Коласа НАН Беларусі](#). "Звязда" пагутарыла з аўтарамі гэтага выдання пра тое, ці важна займацца даследаваннямі беларускай дзяржаўнасці і ці шмат яшчэ "белых плям" у нашай гісторыі.

Аляксандр КАВАЛЕНЯ, акадэмік-сакратар Аддзялення гуманітарных навук і мастацтваў НАН Беларусі, доктар гістарычных навук, прафесар:

— Гісторыя беларускага народа багатая, гераічная і трагічная, насычаная не толькі цяжкімі выпрабаваннямі, што выпалі на яго лёс у працэсе фарміравання нацыі і набыцця дзяржаўнай незалежнасці, але велічнай і непаўторнай духоўна-культурнай спадчынай, якая з'яўляецца гонарам, упрыгожвае і ўзбагачае сусветную цывілізацыю. У першых радках Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь невыпадкова падкрэслена: "Мы, народ Рэспублікі Беларусь, ... абапіраючыся на шматвяковую гісторыю развіцця беларускай дзяржаўнасці...". Між тым, сталася так, што наша грамадства толькі з канца XX ст. актыўна будзе новую незалежную дзяржаву — Рэспубліку Беларусь. Менавіта гэта значна ўзмацняе грамадскую патрэбу вывучэння гістарычнага вопыту дзяржаўнага будаўніцтва.

Асэнсаванае разуменне сучасных грамадска-палітычных падзей, што адбываюцца ў Беларусі, патрабуюць паглыбленага і ўважлівага позірку ў мінулае. Грамадскай свядомасці часта навязваюць палітычна шкодную думку, што "гісторыя вучыць, што яна нічому не вучыць". Дарэчы, гэта не выпадковыя, а асэнсаваныя пасылы, накіраваныя на разрыў вопыту пакаленняў. Падменаі гістарычных канцэптаў у маладога пакалення фарміруецца разбуральны светапогляд на развіццё грамадства. Ідэя не новая, тым не менш, робіцца многае, каб памылковыя высновы не толькі засвойваліся, але і становіліся жыццёвым арыенцірам моладзі.

Менавіта аб'ектыўны паказ мінулага з'яўляецца найважнейшай задачай гуманітарнай навукі, асабліва засваенне вопыту айчыннай гісторыі. Адной з задач гістарычных ведаў з'яўляецца фарміраванне гістарычнай свядомасці беларускага народа. Пад гістарычнай свядомасцю народа ў навуцы разумеецца комплекс ведаў, уяўленняў, поглядаў, традыцый, ідэй, якія фарміруюць асэнсаваныя веды аб паходжанні, найважнейшых падзеях і людзях, якія з'яўляліся стваральнікамі гісторыі.

Яшчэ ў старажытнасці казалі, што гісторык — гэта суддзя, закліканы ацаніць розныя падзеі, з'явы, дзейнасць розных асоб і вынесці свой вердыкт. Беларускія гісторыкі вельмі шмат зрабілі для таго, каб ідэал нацыянальнай дзяржаўнасці мог быць увасоблены ў жыццё — давайце хаця б прыгадаем аўтара "Кароткай гісторыі Беларусі" Вацлава Ластоўскага, аўтара "Кароткага нарысу гісторыі Беларусі", першага прэзідэнта Акадэміі навук БССР Усевалада Ігнатойскага, першага рэктара БДУ Уладзіміра Пічэту, "першага беларускага прафесійнага гісторыка" Мітрафана Доўнар-Запольскага і многіх іншых.

Менавіта гісторыкі выпрацавалі і ўвялі ў навуковы ўжытак галоўныя метадалагічныя падыходы да асэнсавання гістарычнага шляху развіцця беларускай дзяржаўнасці. Вось што напісана ва ўводзінах да першай кнігі фундаментальнага выдання "Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII — пачатку XXI ст.": "Полацкая, Тураўская і Кіеўская Русь — гэта ў аднолькавай ступені першыя гістарычныя формы дзяржаўнасці, якія былі ўтвораны на тэрыторыі беларускіх земляў. Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае, куды ўваходзілі і беларускія землі, — гэта другая гістарычная форма дзяржаўнасці. Трэцяй гістарычнай формай была дзяржаўнасць Рэчы Паспалітай. Расійская імперыя і яе дзяржаўнасць не былі беларускімі, але яны існавалі на беларускіх землях".

З аднаго боку, фарміраванне і інстытуталізацыя беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі стала магчымай дзякуючы існаванню беларускай дзяржаўнасці, але гэтак жа справядліва будзе сказаць і тое, што без гістарычнай навукі вельмі складана будаваць дзяржаўнасць. Менавіта таму навукоўцы [Інстытута гісторыі НАН](#) у сваіх даследаваннях усяляк імкнуцца паказаць і аб'ектыўна адлюстравать наступныя заканамерныя працэсы: кожная нацыя мае патрэбу ва ўласнай дзяржаўнасці дзеля выканання сваёй унікальнай місіі ў сусветнай гісторыі, і беларусы не з'яўляюцца выключэннем. Таму можна нават сказаць, што гісторык адыгрывае не толькі ролю суддзі, але і ролю будаўніка — ён уплывае на фарміраванне нацыянальнай свядомасці, без якой немагчыма гаварыць пра дзяржаўнасць.

Вячаслаў ДАНИЛОВІЧ, дырэктар Інстытута гісторыі НАН Беларусі, кандыдат гістарычных навук, дацэнт:

— Разам са станаўленнем незалежнай Рэспублікі Беларусь у канцы XX — пачатку XXI ст. адной з найбольш актуальных і стрыжнёвых праблем у айчынай гістарычнай навуцы стала вывучэнне гісторыі беларускай дзяржаўнасці. Навукоўцы Інстытута гісторыі НАН Беларусі ажыццявілі вялікую арганізацыйную і навукова-даследчую работу па тэарэтыка-метадалагічным асэнсаванні сутнасці праблемы беларускай дзяржаўнасці. Спецыяльна для даследавання сацыяльна запатрабаванай праблемы генезісу беларускай дзяржаўнасці ў канцы 2005 г. у інстытуце былі створаны аддзелы гісторыі беларускай дзяржаўнасці і найноўшай гісторыі Рэспублікі Беларусь, якія ўзначалілі вопытныя вучоныя-даследчыкі.

За 2006—2011 гады Інстытутам гісторыі разам з установамі адукацыі і мясцовымі органамі ўлады ў розных рэгіёнах краіны праведзена больш як 20 навуковых форумаў, выдадзены дзясяткі манаграфій, зборнікаў навуковых артыкулаў, дакументаў і матэрыялаў, прысвечаных розным пытанням гісторыі беларускай дзяржаўнасці. Новыя напрацоўкі вучоных інстытута ў гэтай сферы знайшлі практычнае ўкараненне ў падручніках, вучэбных і метадычных дапаможніках для ўстаноў адукацыі.

Першай этапнай падзеяй у шэрагу знакавых навуковых мерапрыемстваў інстытута, прысвечаных абмеркаванню актуальных пытанняў найноўшай гісторыі Рэспублікі Беларусь, стала Міжнародная навукова-тэарэтычная канферэнцыя "Найноўшая гісторыя (1991—2006 гг.): дзяржава, грамадства, асоба", якая адбылася 29 верасня 2006 года. Плённа прайшлі міжнародныя навукова-практычныя канферэнцыі "Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя ўтварэння БССР)" (2008), "Восень 1939 года ў гістарычным лёсе Беларусі" (2009), "Рэспубліка Беларусь. 20 гадоў незалежнасці" (2011 г.).

Даследаванні вучоных яскрава сведчаць, што, нягледзячы на ўсе складанасці і перашкоды 20-годдзя незалежнага развіцця, наша краіна аформіла і ўмацавала сваю нацыянальную дзяржаўнасць, захоўвае рэальны суверэнітэт. Сапраўды, у той час, калі пасля развалу СССР многія іншыя рэспублікі гэтага геапалітычнага федэратыўнага ўтварэння вярнуліся да дасавецкіх формаў дзяржаўнасці, беларускі народ не адмовіўся ад усіх станоўчых набыткаў савецкага перыяду гісторыі, у тым ліку народнага характару дзяржаўнасці і яе сацыяльнасці. Але пасля 1991 года гэтыя катэгорыі набылі іншы змест і іншую сутнасць. Калі народнасць савецкай дзяржаўнасці была дэклараванай, а дзяржаўнасць СССР — БССР была накіравана на абарону сацыяльна-класавых інтарэсаў, то дзяржаўнасць Рэспублікі Беларусь заснавана на абароне інтарэсаў беларускага народа як адзінай сацыяльна-нацыянальнай супольнасці. Менавіта прынцыпы гістарычнай пераемнасці і эвалюцыйнасці, якія былі пакладзены ў аснову дзяржаватворчых працэсаў постсавецкага перыяду, стварылі найбольш спрыяльныя гістарычныя ўмовы і магчымасці для пераадолення сістэмнага крызісу і паступовага прагрэсу краіны ва ўмовах жорсткай сусветнай канкурэнцыі паміж найбуйнейшымі дзяржавамі за эканамічнае і геапалітычнае панаванне ў свеце.

***Міхаіл Касцюк, галоўны навуковы супрацоўнік
Інстытута гісторыі НАН Беларусі, акадэмік:***

— Адным з першых фактараў, які актуалізаваў пытанне пра неабходнасць набыцця беларускім народам уласнай дзяржаўнасці, з'явілася Першая сусветная вайна. У час яе беларускі нацыянальны рух знаходзіўся ў надзвычай неспрыяльных умовах. Але, нягледзячы на гэта, менавіта падзеі Першай сусветнай вайны рэзка абвастрылі беларускае нацыянальнае пытанне, ад вырашэння якога залежаў далейшы гістарычны лёс дзяржаўнасці. Менавіта ў гады Першай сусветнай вайны ў беларускім нацыянальным руху фактычна выспелі і акрэсліліся два асноўныя напрамкі па рэалізацыі ідэі беларускай дзяржаўнасці. Прадстаўнікі першага напрамку па-ранейшаму будучыню Беларусі звязвалі з існаваннем самастойнай адміністрацыйна-тэрытарыяльнай адзінкі ў складзе дэмакратычнай Расіі, прадстаўнікі другога схіляліся да ўвасаблення ідэі існавання суверэннай Беларусі.

Рашэнні Першага Усебеларускага з'езда, які адбыўся ў снежні 1917 г., засведчылі, што беларускі народ палітычна быў падрыхтаваны да практычнай рэалізацыі нацыянальнай ідэі і стварэння ўласнай дзяржаўнасці. Аднак класава-палітычная раз'яднанасць беларускай эліты не дазволіла давесці справу ўтварэння беларускай дзяржавы да завяршэння. Магутным геапалітычным фактарам, які аб'ектыўна абумовіў абвясчэнне Беларускай Народнай Рэспублікі, быў Брэсцкі мір. Разам з тым — як па раскладзе геапалітычных інтарэсаў, так і па суадносінах суб'ектыўных дзеянняў лідараў БНР, Германіі, Савецкай Расіі, краін Антанты — БНР не мела перспектывы да самастойнага існавання і не адбылася як рэальная дзяржава.

Вызначальная непрыхільнасць лідараў бальшавіцкіх арганізацый у беларускім краі паслякастрычнікага часу (суб'ектыўны фактар) да ідэі самавызначэння беларускай нацыі абумовіла тое, што, у рэшце рэшт, атрымаўшы БССР фактычна ў форме палітычнага рашэння кіраўніцтва Савецкай Расіі, яны разглядалі азначанае дзяржаўнае ўтварэнне як часовую неабходнасць, выкліканую ваенна-палітычнымі і апэратыўна-тактычнымі абставінамі і раскладам сіл у заходнім рэгіёне Расіі. Тэрытарыяльнае пытанне, якое адыгрывала вызначальную ролю (бо беларускі народ як суб'ект палітыкі сваё слова не сказаў) пры ўтварэнні БССР, для кіраўніцтва Савецкай Расіі не мела прынцыповага значэння па сіле ўпэўненасці правадыроў бальшавізму ў часовай тактычнай неабходнасці

беларускай дзяржаўнасці да моманту "перамогі сусветнай пралетарскай рэвалюцыі". Палітычнае банкруцтва ідэі ўтварэння Літоўска-Беларускай ССР толькі пацвердзіла крытыку апанентаў бальшавізму, якія папярэджвалі, што СНК РСФСР пад рознымі зачэпкамі не будзе вырашаць беларускае тэрытарыяльна-дзяржаўнае пытанне ў інтарэсах карэннай нацыі.

Паўторнае абвясчэнне БССР было вынікам польска-савецкай вайны, калі сказаць дакладней, вынікам гэтай няўдала спланаванай і бяздарна праведзенай ваеннай кампаніі. Савецкая Расія, не маючы ўпэўненасці ў тым, што новы паход Антанты супраць яе праз заходні польскі калідор немагчымы, была вымушана ў новай геапалітычнай сітуацыі забяспечыць уласныя інтарэсы шляхам другога ўтварэння БССР. Падзеі, якія адбыліся ва ўсходне-еўрапейскім рэгіёне пасля падпісання Рыжскага міру, чарговы раз засведчылі: усялякія спробы вырашэння ўласных інтарэсаў як Расіяй, так і Польшчай за кошт інтарэсаў беларускага народа не маюць ніякай гістарычнай перспектывы. Гэта вельмі важны і актуальны ў наш час урок гісторыі.

— Як вы лічыце, які вопыт з гісторыі існавання БНР можа быць запатрабаваны сёння?

— Трэба адзначыць, што сёння беларускае грамадства больш узважана і памяркоўна ставіцца да асэнсавання гістарычнай спадчыны БНР. Сёння гэтая падзея адзначаецца (і гэта правільна) у спакойным, я сказаў бы, традыцыйна-святочным фармаце. Гістарычны вопыт БНР карысны і шмат у чым павучальны ў абставінах цяперашняга грамадска-палітычнага жыцця. Найперш тым, што, як тады, так і цяпер беларусы ў барацьбе за сваё права на суверэнітэт і незалежнасць павінны разлічваць толькі на свае ўласныя сілы. У драматычнай сітуацыі 1918 года некаторыя беларускія палітычныя дзеячы думалі, што яны змогуць рэалізаваць спрадвечную мару народа на ўласную дзяржаву, абапіраючыся найперш на падтрымку краін Захаду. Але, як паказала гісторыя, гэта была памылка: краіны Захаду заўсёды арыентуюцца на ўласныя інтарэсы, нават тады, калі такая дапамога становіцца верагоднай.

І ўвогуле, я лічу, што навуковыя праблемы, у тым ліку і праблема БНР, павінны вырашацца ў дыскусіях прафесійных гісторыкаў. Бо найноўшая гісторыя БССР вучыць, што палітызацыя гістарычных праблем вельмі негатыўна ўплывае на развіццё грамадства.

Мікалай СМЯХОВІЧ, загадчык цэнтра гісторыі індустрыяльнага грамадства [Інстытута гісторыі НАН Беларусі](#), кандыдат гістарычных навук, дацэнт:

— У айчынай гістарыяграфіі ўжо назапашана значная колькасць прац па самых розных аспектах гісторыі беларускага нацыянальнага руху, па станаўленні беларускай дзяржаўнасці. Многія пытанні вывучаны ўжо даволі грунтоўна: гэта і раскрыццё перадумоў зараджэння беларускага нацыянальнага руху, перарастанне яго з культурна-асветніцкага кірунку ў палітычную барацьбу, гэта і ўзнікненне першых беларускіх палітычных партый і арганізацый, іх дзейнасць па рэалізацыі ідэі беларускай дзяржаўнасці ва ўмовах Першай сусветнай вайны.

Але разам з тым шэраг важных аспектаў гісторыі беларускай дзяржаўнасці па-ранейшаму застаецца па-за ўвагай даследчыкаў. Напрыклад, палітычная гісторыя БССР перыяду 1944—1990 гг. сучаснымі даследчыкамі

амаль не закранаецца. Таму мы не маем дакладнага ўяўлення пра вынікі працэсу рэабілітацыі ахвяр неабгрунтаваных рэпрэсій па палітычных матывах. У асноўным на ўзроўні публіцыстыкі асвятляецца і гісторыя грамадска-палітычнага жыцця БССР гэтага ж перыяду. А паколькі там пераважаюць ненавуковыя падыходы, то некаторыя грамадскія дзеячы і шмат хто са звычайных грамадзян, акрамя праяў "таталітарызму", нічога станоўчага ў нашай пасляваеннай гісторыі не бачаць.

На сёння адной з найбольш актуальных праблем з'яўляецца і пытанне асэнсавання гістарычнага шляху Беларусі пасля 27 ліпеня 1990 года: у нашай гістарыяграфіі не назапашана манаграфічных прац у форме дысертацыйных даследаванняў па гісторыі БССР перыяду перабудовы. У сувязі з гэтым у вучэбнай літаратуры пераважаюць публіцыстычныя ацэнкі і падыходы ў тлумачэнні складаных працэсаў, якія адбываліся ў сферы дзяржаўнага будаўніцтва. Адзінкавыя дысертацыйныя работы падрыхтаваны і абаронены толькі па асобных пытаннях найноўшай гісторыі Рэспублікі Беларусь. Гэта таксама стрымлівае развіццё гістарычнай навукі. У сувязі з адсутнасцю навуковых распрацовак вельмі цяжка арганізаваць работу па падрыхтоўцы фундаментальных выданняў па найноўшай гісторыі Беларусі.

— Выданне, пра якое мы гаворым, называецца "Гісторыя беларускай дзяржаўнасці". А чым "дзяржаўнасць" адрозніваецца ад "дзяржавы"?

— Можна падацца, што паміж гэтымі тэрмінамі няма вялікага адрознення. Але гэта толькі на першы погляд: з навуковага пункту гледжання паміж гэтымі тэрмінамі існуе як узаемасувязь, так і істотныя адрозненні. Тое, што многія не бачаць розніцы ў гэтых тэрмінах, можна патлумачыць тым, што ў манаграфіях, вучэбных дапаможніках па гісторыі, паліталогіі, сацыялогіі няма выразнага азначэння тэрміна "дзяржаўнасць". Няма яго і ў энцыклапедычных выданнях, і не толькі ў беларускіх, але, напрыклад, і ў расійскіх, і ва ўкраінскіх. Калі мы ў Інстытуце гісторыі пачалі падрыхтоўку калектыўнай манаграфіі па гісторыі беларускай дзяржаўнасці, то сутыкнуліся з гэтай жа праблемай. Але прыйшлі да высновы, што, на наш погляд, "дзяржаўнасць" — гэта права, здольнасць і магчымасць этнанацыянальнай супольнасці на працяглае самастойнае гістарычнае існаванне і развіццё. А "дзяржава" — гэта канкрэтна-гістарычная форма рэалізацыі права, здольнасці і магчымасці этнанацыянальнай супольнасці на самастойнае існаванне ў гістарычным часе і прасторы. Кожная дзяржава мае ўласную тэрыторыю, уладу і форму палітычнага ладу, народанасельніцтва. Формы дзяржавы і яе палітычны лад на працягу стагоддзяў могуць змяняцца. Але іх сутнасць заключаецца ў тым, што гэта не што іншае, як гістарычныя вехі дзяржаўнасці канкрэтнай этнанацыянальнай супольнасці.

Калі ж казаць пра беларусаў як этнанацыянальную супольнасць, то трэба адзначыць, што ў часе і прасторы яна мела гістарычныя і нацыянальныя формы дзяржаўнасці. Гістарычныя формы нашай дзяржаўнасці былі ўласцівы з IX ст., а нацыянальныя, пачынаючы з БНР, склаліся ў XX стагоддзі.

Павел БЕРАСНЕЎ